

Stereotipi i mitovi o ljudskim gubicima (žrtvama i stradalnicima) u ratovima tijekom 20. stoljeća na području bivše Jugoslavije

Sažetak: Početni se stereotip o ljudskim gubicima, točnije žrtvama i stradalnicima izražava u tezi njihova prividnog jedinstva, odnosno u njihovu nasilnom objedinjavanju. Štoviše, oni se tako stereotipno objedinjuju da se često govori samo o žrtvama, a rijetko i o stradalnicima. Međutim, suvremena viktimologija razlikuje žrtve i stradalnike. Otuda i proizlazi tipologija uloga žrtve istradalnika te počinitelja zločina.

A kada je riječ o ljudskim gubicima nastalima u ratovima tijekom 20. stoljeća na području bivše Jugoslavije potrebno je naglasiti da se stereotipi o žrtvama i stradalnicima te manipulacije o njima javljaju već od polovice tog stoljeća, odnosno nakon okončanja Drugoga svjetskog rata. Tada se, uostalom, i javlja viktimologija kao posebna disciplina u sklopu društvenih znanosti, ponajviše baš poradi potrebe sagledavanja golemih ljudskih gubitaka nastalih u njegovu tijeku.

Naravno, ogromni su se ljudski gubici, nastali u ratovima, javljali i prije Drugoga svjetskog rata, primjerice u balkanskim ratovima i, osobito, u Prvome svjetskom ratu, no oni su se tada, iako je bilo i mnogo civilnih žrtava, još smatrali *prirodnom društvenom pojavom*. Usto, u naknadnim je interpretacijama riječ samo o žrtvama, osobito u nas, jer naši gubici, ma što tko podrazumijevao pod *naši*, doduše su posljedica stradanja, ali takvoga da, osobito spram svojstava neprijatelja, može biti govora samo o žrtvama i *našem žrtvovanju*. Stradao je *nečasni neprijatelj*, i to, često se navodi, opravdano i zaslužno, a *mi* smo bili žrtve. Otuda i prve manipulacije s ljudskim gubicima, pa dijelom i mitovi o njima.

I u Drugome svjetskom ratu u nas javljaju se stereotipi o žrtvama i stradalnicima, a osobito poslijeratne manipulacije s njima, koje - uz pokušaje utvrđivanja njihova broja - rezultiraju i otvorenim falsificiranjima, proizvoljnim određenjima, prešućivanjima i sl. o tome, sve do nastanka i opstanka najraznovrsnijih mitova o žrtvama, izvedeno i stradalnicima. I nadalje je, u pravilu, gotovo uvijek riječ o žrtvama, i to samo *našima*, dok se *opravdano i zaslužno* stradanje *nečasnog neprijatelja* posve zanemaruje, i to do tog stupnja da se njihov broj ni ne želi istražiti, a kamoli iskazati.

Razlozi ovakva pristupa zasigurno su izvan znanstvene domene. Problem je, usto, uvećan proizvoljnim određivanjem ljudskih gubitaka, prije svega prema izdiferenciranome nacionalnom, republičkom ili političkome *ključu*, s rezultatima umanjenja ili uvećanja stvarnog broja žrtva i stradalnika, čime se, u oba slučaja, manipuliralo njima.

Isto se, naposljetku, nastavilo i u vezi sa stradanjima nastalima u ratovima pri raspadu bivše Jugoslavije.

Ključne riječi: Jugoslavija, 20. stoljeće, ratni ljudski gubici: žrtve i stradalnici, stereotipi i mitovi o ljudskim gubicima, manipulacije sa žrtvama i stradalnicima

¹ Dr.sc. I. Graovac, Zagreb, Republika Hrvatska, viši znanstveni suradnik zaposlen u Hrvatskom institutu za povijest i predsjednik Zajednice istraživača *Dijalog*, udruge za promicanje znanstvenog dijeloga.

Postoje li, početno, uopće stereotipi i mitovi o ljudskim gubicima (žrtvama i stradalnicima) u ratovima tijekom 20. stoljeća na području bivše Jugoslavije? I može li se o njima govoriti u sklopu tih određenja? Odgovor je pozitivan te se može, primjerice parafrazirajući one koji se time detaljnije bave, svesti na sljedeće: s jedne strane, kao objekt, žrtve se i stradalnici (i u ratovima tijekom 20. stoljeća na području bivše Jugoslavije) kao skupina mogu generalizirati, točnije stereotipno objediniti, jer se stereotipima, poznato je, neka pojava baš i generalizira, točnije objedinjuje, ponekad i u jedinstvenu skupinu, u ovom slučaju skupinu žrtava i stradalnika; s druge strane, kao subjekt, mora postojati i skupina koja zbog nekih potreba, najčešće ideoloških, nacionalnih, političkih i sl., proizvodi u određenima vremenu i prostoru stereotipe i na njima utemeljene mitove o žrtvama i stradalnicima. Iz toga proizlazi i podrazumijeva se da je stvaranje stereotipa, a potom i mitova namjensko, uvjetovano određenim interesima i ciljevima, najčešće sa ciljem da stereotipi i mitovi postanu opće mišljenje, nešto samorazumljivo i općeprihvaćeno u javnome mnijenju. Pritom, prvo, tvorci stereotipa i mitova ne moraju smišljeno i organizirano djelovati niti biti jedinstveni: dovoljno je da se zainteresirani, sastavljeni od amatera do znanstvenih radnika, osjećaju pozvanima proizvesti stereotipe i mitove zbog određenih interesa i ciljeva; usto, drugo, oni koriste mnogostruka sredstva manipulacije, od medija, izdavačke djelatnosti i školskih udžbenika do političkih pritisaka u afirmaciji jednom prihvaćenih, dakle službenih stereotipa i mitova; naposljetku, treće, njihovi su motivi pri stvaranju stereotipa i mitova, dakle, već je spomenuto, uvijek politički, pa i kada su ideološki, nacionalni i sl. (prema: Milosavljević, 171 i 173-175).

Početni se stereotip o ljudskim gubicima, točnije žrtvama i stradalnicima izražava u tezi njihova prividnog jedinstva, odnosno u njihovu nasilnom objedinjavanju. Štoviše, oni se tako stereotipno objedinjuju da se često govori samo o žrtvama, a rijetko i o stradalnicima, pa žrtve, u tom sklopu, sadrže i stradalnike, a stradalnici se, isto tako, osobito kada se žrtve ni ne spominju, smatraju žrtvama. Za to je, mimo kasnije razrade teme o žrtvama i stradalnicima u sklopu ljudskih gubitaka nastalih u ratovima tijekom 20. stoljeća na našima donedavno zajedničkim prostorima, dovoljno uzeti bilo koji, pa i banalan primjer iz svakodnevnoga života: u tisku često čitamo o žrtvama saobraćajnih nesreća, pri čemu se i neki - primjerice stradali pijani vozač - naziva *žrtvom*, kao i stradala djevojčica koju je on automobilom pregazio. A samo je ona žrtva, dok je on u nesreći stradao, pri čemu je, istodobno, ako ne i počinio zločin, a ono zasigurno izazvao stradanje druge osobe. S druge strane, ako se oboje nazivaju i *stradalnicima*, odnosno *stradalima u saobraćajnoj nesreći*, i to je također netočno:

samo je on stradao, i to u udesu koji je sam proizveo, dok je ona njegova žrtva, jer je imala nesreću da je na nju naletio automobilom.

Stoga ovdje, a s obzirom na navedeno, smatram potrebnim naglasiti da, kada je riječ o ljudskim gubicima, prije svega onima nastalim u ratnim okolnostima, suvremena viktimologija, mimo navedenoga stereotipnog objedinjavanja, razlikuje žrtve i stradalnike.

Ipak, više se, a ponekad i isključivo rabi pojam *žrtva* (lat. *victima*) kao oznaka za nekoga tko je stradao ili strada. No, taj je pojam odviše širok. Primjerice, on se rabi i u iracionalnome te metafizičkom smisku kao bitan dio bogoslužja i kao prinos dara (žrtva) božanstvu (lat. *sacrificum*). Štoviše, u figurativnom značenju, znači i odricanje zbog neke plemenite svrhe: žrtva ili žrtvovanje za domovinu, ideale, obitelj... (prema: Šeparović, 112.). Otuda i neovisno o tome potreba uporabe i pojma *stradalnik*.

Ovdje se, napominjem, pojmovi *žrtva* i *stradalnik* ipak razmatraju samo u sklopu potrebe razdvajanja iz njihova općevažećeg stereotipnog objedinjavanja u istraživanju ljudskih gubitaka u nas. Stoga je dovoljno i kao najvažnije spomenuti da se u sklopu suvremene viktimologije razlikuju ta dva pojma. Štoviše, u sklopu su te znanstvene discipline izrađene i klasifikacije te tipologije ne samo počinitelja zločina nego i sheme tipova njihovih žrtava i/ili od njih stradalih u ratovima. Tako postoje 1. voljne, pristajuće i/ili dragovoljne žrtve, bolje rečeno voljni, pristajući i/ili dragovoljni stradalnici, što se, primjerice, odnosi na borce svih strana u nekome ratnom sukobu (stoga su borci stradalnici, a ne žrtve, iako su se žrtvovali), 2. nepoznate žrtve i/ili žrtve koje ne prijavljuju zločin, odnosno nepoznati stradalnici i/ili stradalnici koji ne prijavljuju zločin, 3. nehatne ili nesmotrene žrtve, odnosno nehatni ili nesmotreni stradalnici (u ratnim je okolnostima, primjerice, opravdanije slučajno stradale u ratnim operacijama nazivati *žrtvama rata*, a one koji su, primjerice, stradali pri nesmotrenom rukovanju oružjem i sl. nazivati *stradalnicima rata*), 4. simulirajuće žrtve i simulirajući stradalnici, i tako dalje (prema: Šeparović, 28).

Sve u svemu, “većina zločina ima dva partnera: počinitelja i žrtvu” (Šeparović, 28), a posebice u ratnim uvjetima i stradalnika čiji se odnos iskazuje u osnovnim stupnjevima i oblicima odnosa počinitelja te žrtve ili stradalnika (prema: Šeparović, 28). Stoga potonji, ako je o ratnim zbivanjima riječ, mogu biti: 1. nesudjelujuća žrtva (primjerice civilna, a apolitična žrtva, koja, stoga, gotovo uopće ne može biti stradalnik), 2. latentna ili predisponirana žrtva, odnosno latentni ili predisponirani stradalnik (češća je latentna žrtva negoli latentni stradalnik, a obrnuto, osobito u ratnim okolnostima, češći je predisponirani stradalnik negoli predisponirana žrtva, jer potonja je bez unutarne i subjektivne spremnosti te izloženosti stradanju poput stradalnika), 3. provokativna žrtva i provokativni stradalnik (civilna žrtva u

ratnim okolnostima može biti provokativna samo ako ima određeni ideološki te politički, a u pojedinim okolnostima i nacionalni te vjerski i sl. *predznak*, pa je češće riječ o provokativnom stradalniku), 4. participirajuća žrtva i participirajući stradalnik (u ratnim okolnostima onaj koji participira veoma je rijetko žrtva, a češće je stradalnik), itd.

Usto, s obzirom na kriterij sudjelovanja u zločinu, žrtve ili stradalnici mogu biti prema: Šeparović, 28): 1. potpuno nevine žrtve (primjerice, u ratnim okolnostima, apolitični civili, osobito djeca, kao žrtve, pa stradalnici i ne mogu biti potpuno nevini) te 2. neznatno krive žrtve (slično, iako kada je riječ o ideološko-politički sudjelujućim žrtvama više je riječ o neznatno krivim stradalnicima), 3. podjednako krive žrtve i podjednako krivi stradalnici kao i počinitelji (gotovo da i nije riječ o žrtvama nego samo o stradalnicima, primjerice borcima stradalima pri ratnim operacijama, gdje samo slučaj odlučuje tko će biti žrtva, točnije stradalnik), 4. više krive žrtve i više krivi stradalnici od počinitelja (također je prije svega riječ o stradalnicima) ili 5. isključivo krive žrtve i isključivo krivi stradalnici (slično, primjerice stradalnici koji su i sami, u ratnim okolnostima, prije stradanja počinili zločin, pa su potom *opravdano* stradali, ili, izvan ratnih okolnosti, stradali u napadu koji netko odbija kao nužnu obranu), itd.

U vezi s navedenim treba ipak “naglasiti da viktimologija nije disciplina kojom se nastoje opravdati počinitelj... [te] žrtva” (Šeparović, 28) ili stradalnik. Naprotiv, želi se samo utvrditi njihova stvarna, a u ratnim okolnostima i povijesna uloga, pri čemu se njihove uloge mogu i mijenjati, pa i počinitelj zločina postaje žrtvom ili stradalnikom, i obrnuto. Otuda proizlazi i tipologija uloge žrtve i stradalnika, a prema mjeri ili snazi obuzdavanja zločinaca. Pod to, primjerice, spadaju (prema: Šeparović, 28): 1. žrtva koja ne sudjeluje, koja nije fizički prisutna (dodatni stimulans za počinitelja može biti i odsutnost prije svega žrtve, pa, ponajviše u ratnim okolnostima, on *kompenzira* njenu odsutnost uništenjem imovine, kulturne baštine i sl.), 2. bezlična ili nespecifična žrtva, odnosno 3. žrtva apstrakcija ili fikcija (*neopipljivost* prije svega žrtve obično slabi *snagu obuzdavanja* počinitelja, koji se tada priklanja drugima oblicima terora), 4. žrtva koja, odnosno stradalnik koji izražava molbu ili privolu (primjerice, milosrdno ubijanje zarobljenika na njihov zahtjev, kada je, ipak, češće riječ o stradalnicima negoli žrtvama) te, ponekad, 5. i provocira počinitelja (to, osobito u ratnim uvjetima, predstavlja podstrek i kušnju za počinitelja, koji je takvim ponašanjem žrtve ili stradalnika ohrabren, a njegovo zločinačko djelo zadobija privid legalnosti).

No, svime se navedenim nikako ne smiju opterećivati žrtve i stradalnici krivnjom za zločin, jer to bi vodilo iskrivljavanju uloga počinitelja zločina. Stoga treba nastojati da se žrtve, pa ni stradalnici nepotrebno ne obilježavaju (tzv. etiketirane, odnosno časne, nečasne, opravdane,

zaslužene i sl. žrtve i etiketirani, odnosno časni, nečasni, opravdani, zasluženi i sl. stradalnici). Istodobno, s druge strane, uza sve napore koji štite i uvažavaju (manje) žrtve i (više) stradalnike, pa, ponekad, i počinitelje zločina, treba državi, ideologijama i politici osporiti pravo posezanja za mrtvima, bili oni žrtve ili stradalnici, pa, čak, i stradali počinitelji zločina. Time se, nadalje, otvara i drugo pitanje iz domene stereotipa i mitova o žrtvama i stradalnicima te manipulacijama s njima. Naime, nije važan samo sadržaj stereotipa, ovdje izražen kroz objedinjavanje žrtava i stradalnika, točnije njihovo prividno jedinstvo - važnije je, naime, utvrditi kada on nastaje, čime je uvjetovan njegov nastanak, dakle vremenski ga i prostorno locirati, te kakva je i kolika njegova rasprostranjenost (prema: Milosavljević, 175), a potom i kasnija *mitska snaga*.

Kako je ovdje riječ o ljudskim gubicima nastalima u ratovima tijekom 20. stoljeća, potrebno je naglasiti da se ova pitanja, pa i stereotipi, mitovi i manipulacije o njima nisu snažnije izražavali u većem dijelu prve polovice tog stoljeća. Naime, ona se stvarno otvaraju tek nakon okončanja Drugoga svjetskog rata, kada se, uostalom, i javlja viktimologija kao posebna disciplina u sklopu društvenih znanosti, ponajviše baš poradi potrebe sagledavanja golemih ljudskih gubitaka nastalih u njegovu tijeku, i to gubitaka koji su, uz vojne stradalnike, ponajviše zahvatili civilne žrtve.

Ipak, ogromni su se ljudski gubici, nastali u ratovima, javljali i prije Drugoga svjetskog rata, primjerice u balkanskim ratovima i, osobito, u Prvome svjetskom ratu, no oni su se tada, iako je bilo i mnogo civilnih žrtava, još smatrali *prirodnom društvenom pojavom*. Usto, u naknadnim je interpretacijama riječ samo o žrtvama, osobito u nas, jer naši gubici, ma što tko podrazumijevao pod *naši*, doduše su posljedica stradanja, ali takvoga da, osobito spram svojstava neprijatelja, može biti govora samo o žrtvama i *našem žrtvovanju*. Stradao je *nečasni neprijatelj*, i to, često se navodi, opravdano i zaslužno, a *mi* smo bili žrtve. Zanimajući ovdje što se, unatoč tome, te žrtve, pa, dakle, i stradalnici nisu nikada do kraja brojčano utvrdili, tada nastaje, unutar zajedničke povijesti, prvo razlikovanje unutar žrtava, izvedeno i stradalnika: naime, zbog sudjelovanja u različitim ratnim taborima, primjerice u tijeku Prvoga svjetskog rata, u *našoj* zajedničkoj državi koja potom nastaje različito se i vrednuju žrtve, izvedeno i stradalnici, ako se ponekima uopće i priznaje status žrtve ili stradalnika. Otuda i prve manipulacije s njima, pa dijelom i mitovi o njima.

I u Drugome svjetskom ratu u nas javljaju se stereotipi o žrtvama i stradalnicima, a osobito poslijeratne manipulacije s njima, koje - uz pokušaje utvrđivanja njihova broja - rezultiraju i otvorenim falsificiranjima, proizvoljnim određenjima, prešućivanjima i sl. o tome, sve do nastanka i opstanka najraznovrsnijih mitova o žrtvama, izvedeno i stradalnicima, poput,

primjerice, *jasenovačkoga i bleiburškog mita*, pri čemu je potonji, usto, poslijeratni fenomen. I nadalje je, u pravilu, gotovo uvijek riječ o žrtvama, i to samo *našima*, dok se *opravdano i zasluženo* stradanje *nečasnog* neprijatelja posve zanemaruje, i to do tog stupnja da se njihov broj ni ne želi istražiti, a kamoli iskazati, jer ti, prije svega stradalnici, ali i žrtve, ponovno raspoređeni u različite ratne tabore, postaju i ideologijski nepodobnima. Stoga sve zaraćene strane imaju svoju *istinu*, prije *svega o žrtvama*, izvedeno i stradalnicima unutar svojih redova, koji su, naravno, brojni i *posve nevini stradali* od neprijatelja *posve lišenoga ljudskih svojstava*, čije je stradanje, koje se, u pravilu, brojčano ni ne iskazuje, u stvari *bestidno malobrojno*, odnosno trebalo je biti i brojnije. Otuda, primjerice prema slikaru Mići Popoviću, težnja ka *pogibeljomaniji* - neočekivana strast da nas mrtvih ima više negoli što nas je uistinu bilo (nav. prema: Tošić, VI) - kao i težnja prešućivanja i zataškavanja kada je riječ o stradanju *namam neprijateljskih drugih*, čiji se broj ne iskazuje, a ako se iskazuje - onda se umanjuje ili smatra *žalosno malim*.

Razlozi ovakva pristupa zasigurno su izvan znanstvene domene. Riječ je već o ratnima te osobito o poslijeratnim ideologijskim, političkim i drugima zaprekama koje su priječile jednaki tretman žrtava, izvedno i stradalnika. Posljedica je to i činjenice što su ljudski gubici u Drugome svjetskom ratu u nas u većem dijelu nastali ne samo kao posljedica djelovanja vanjskih nego i unutarnjih neprijatelja, unutar međusobno suprotstavljenih tabora, u ratu u kojemu su se miješali elementi oslobodilačkog, revolucionarnog i građanskoga rata, pa čak, što je još gore, nacionalnoga građanskoga rata (prema: Kočović, 118).

Stoga je, donedavno, problem žrtva i stradalnika Drugoga svjetskog rata u nas bio “toliko zatrovan politikom da je svako rješenje” postajalo dijelom “tog istog problema” (Vučković, XXI). Problem je uvećan proizvoljnim određivanjem tih ljudskih gubitaka, prije svega prema izdiferenciranome nacionalnom, republičkom ili političkome *ključu*, s rezultatima umanjnja ili uvećanja stvarnog broja žrtva i stradalnika, čime se, u oba slučaja, manipuliralo njima. Takve manipulacije, jednom hotimične, a drugi put i prividno nenamjerne, bile su prisutne u gotovo svim istraživačkim rezultatima o tome, pa i u popisnim rezultatima ili procjenama, koje su, putem političara, procjenjivali i iskazivali prije svega demografi, koji su, uostalom, potkraj 20. stoljeća, konačno usaglasili procjene te mitske brojeve o žrtvama i stradalnicima sveli na pravu mjeru.

Unatoč tome, rasprostranjenost tih brojeva, kao i svi stereotipi o žrtvama i stradalnicima, pa i počiniteljima zločina na tome zasnovani dugo su opstali, a poneki mitovi o tome još i danas imaju istu snagu kao i ranije. Time je, usto, počinjena i najveća “grehota prema” tim

stradalnicima, a još više prema “žrtvama”, koji su korišteni i, naposljetku, upotrebljeni da postanu “sjeme razdora iz kojega će niknuti” nova stradanja (Goldstein,XVI).

A ta nova stradanja odnose se, naravno, na ona nastala u ratovima pri raspadu bivše Jugoslavije. Do tog razdoblja, pak, zahvaljujući razvoju međunarodnoga ratnog prava i ljudskih prava te prijetnjama smrti na temeljima Hladnog rata i mogućnostima izbijanja atomskog rata, u bitnome se promijenio i odnos spram žrtva i stradalnika, i to ne samo u ratovima. Međutim, i u tim ratovima u nas ponovno svi međusobno zaraćeni *sebe* smatraju nevinim žrtvama, rjeđe i stradalnicima, a *druge* smatraju *nečasnim neprijateljima*, tako negativnih svojstava koje *povijest do sada uopće nije ni poznavala*. Ako se, pri tome, prije svega zbog pritiska međunarodne zajednice, žrtve i stradalnici *drugih strana* uopće i spominju ili broje, to se radi nevoljko i nepotpuno.

Pritom se, u razdvajanju zajedničke povijesti, javljaju i novi fenomeni, koji su posve stereotipni, a postupno izrastaju i u nove mitove.

Prvi se odnosi na opravdanje zločina ako smo ga *mi* počinili i negiranje bilo kakve krivnje počinitelja zločina ako se on javlja *na našoj strani*. Štoviše, nerijetko se tvrdi kako *naša*, dakle bilo koja strana u sukobu nije uopće ni mogla počiniti zločin, pa u svojim redovima niti nema počinitelje zločina nego samo *heroje*.

Drugi se fenomen, pak, u razdvajanju zajedničke povijesti, izražava u sljedećem: naime, nakon općeprihvaćene spoznaje o ranijim stradanjima na svim stranama, poglavito u vrijeme Drugoga svjetskog rata u nas, prošlost se reinterpretira do te mjere da se raniji *vlastiti neprijatelji*, poraženi neprijatelji unutar pojedinoga nacionalnog korpusa, čine prihvatljivima, savezničkima i sl., uz brisanje granica koje su ranije pobjednici nametali spram njih. Otuda, umjesto kritičkog odnosa spram vlastite ili, šire, vlastitih prošlosti, na svim stranama ideje *oprosta* i *pomirenja*. Potonja se čak pokušava ostvariti *pomirenjem nepomirljivoga*: ne samo različitih političkih pokreta i ideologija nego i žrtva ili stradalnika te počinitelja zločina. A riječ je, da zaključim, o tome da se *sve strane* konačno moraju pomiriti s prošlošću, što nikako ne znači i mirenje s prošlošću: naime, svi narodi, politički i vojni pokreti, ideologije i sl. sa bivših jugoslavenskih prostora u daljoj su i bližoj prošlosti sudjelovali u različitim ratnim taborima i bili žrtve i stradalnici, ali i počinitelji zločina. Stoga u nas nema posve nevinih stradalnika i počinitelja zločina. A ima - i to u velikom broju - posve nevinih žrtva. Iz tih razloga temeljno pitanje danas nije što je moguće učinila, pa i, kako poneki tvrde, *skrivila* žrtva (pa i stradalnik), nego što je učiniti za žrtvu (a ponekad i za stradalnika). Pri tome je kritički odnos spram vlastite ili vlastitih prošlosti i preduvjet nade da će, kada je riječ o ljudskim gubicima u nas, žrtva biti, pa makar i naknadno, preko znanstvenih istraživanja,

inventivnija i originalnija u svojim razmišljanjima od počinitelja zločina. Otuda izgledi da žrtva, otuda i velika vjerojatnost da stradalnik pobijedi. A i to je moguće, već je naglašeno, samo putem znanstvenih istraživanja koja, posebno ako su utemeljena na metodi osobne identifikacije žrtava i stradalnika, onemogućuju stereotipe i manipulacije, pa i na njima nastale mitove o ljudskim gubicima. Riječ je, dakle, o posve cjelovitim istraživanjima, sa obuhvatom svih kategorija žrtava i stradalnika, i to bez ikakova razlikovanja, a uz istraživanja i povijesnih okolnosti njihova stradanja, pri čemu će se, naravno, utvrditi i strukture počinitelja zločina. Tada više neće biti riječi o pojedinačnim selektivnim istraživanjima žrtva i stradalnika pojedinih političko-vojnih pokreta ili samo nacionalno, vjerski i sl. određenih žrtava i stradalnika nego će se moći obaviti i analiza strukture zločina te uočiti razlozi, motivi, okolnosti i posljedice stradanja ogromnih dijelova stanovništva tijekom 20. stoljeća na prostoru bivše Jugoslavije.

Popis (samo citirane) literature:

- Goldstein, Slavko, Napomene urednika, u: Žerjavić, XIII-XVI.
- Kočović, Bogoljub, *Žrtve Drugoga svetskog rata u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1990.
- Milosavljević, Olivera, Metodološki problemi izučavanja stereotipa Srba o Hrvatima i Hrvata o Srbima, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 4, prir. Hans-Georg Fleck i I. Graovac, zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog 20.-22.10.2000. u Pečuhu, Zagreb, 2001., 171-185.
- Šeparović, Zvonimir, *Viktimologija. Studije o žrtvama*, 2. izmijenjeno i prošireno izdanje, Zagreb - Beograd, 1987.
- Tošić, Desimir, Predgovor, u: Kočović, VI-VIII.
- Vučković, Vladeta, Prilog uvodu u jugoslovensko izdanje, u: Kočović, XXI-XXIV.
- Žerjavić, Vladimir, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu*, Zagreb, 1989.

Summary: The initial stereotype of the human losses – civilian, primarily innocent victims and casualties (non-civilian victims) – is expressed in the thesis on their supposed unity, i.e. their forcible inclusion in a group based solely on the criteria of their being casualties. Moreover, they are so stereotypically grouped that often only civilian casualties are mentioned while non-civilian victims. But modern victimology makes a clear distinction between civilian and non-civilian casualties. Hence the typology of the roles of civilian/innocent and non-civilian victims and perpetrators/criminals.

It must be underlined that where casualties are concerned in the wars toward the twentieth century in the territory of the former Yugoslavia, all the issues raised thus far, including the stereotypes of civilian and non-civilian victims and manipulations with them, appeared in the middle of that century, i.e. following World War II. This was also the time when victimology emerged as a separate discipline in the social sciences, in response to the need to deal with the huge loss of life during the war.

Of course, a great number of lives were lost in wars before World War II, e.g. the Balkan Wars and, in particular, World War I. At the time, however, and even though the number of civilians was high, the casualties were still considered *a natural social phenomenon*.

Moreover, only victims figured in subsequent interpretations, especially in these parts, as *our* losses, whatever one takes *our* to mean, and though admittedly the consequence of war and especially compared to *the characteristics of the enemy*, can only be victims and *our sacrifice*. *The dishonourable enemy died*, as is frequently said, justifiably and deservedly, and *we* were the victims. This give rise to the first manipulations and, to an extent, the myths about them.

The same stereotypes were present in this region in World War II also. Especially pronounced were the post-war manipulations with them: the attempts to determine the number of casualties resulted in open falsifications, arbitrary estimates, passing over in silence and the like, and in turn led to the emergence of a great variety of myths on civilian and non-civilian victims. Like before, it is always about innocent victims and only *ours* while *the justified and deserved* death of the *dishonourable* enemy is ignored (there is no wish to determine their number).

The reasons for this approach certainly lie outside the sphere of scholarship. The problem was further aggravated by the arbitrary estimates of the casualties based primarily on ethnic, republican or political criteria, and the resultant inflation or deflation of the real number of civilian and non-civilian victims and manipulations with them in both cases.

The same stereotypes and manipulations were present in the wars during the desintegration of the former Yugoslavia also.

Key words: Yugoslavia, the twentieth century, the loss of life in war: victims (civilian, primarily innocent victims) and casualties (non-civilian victims), stereotypes and myths of the human losses, manipulations with the victims and casualties